

ВЪВЕДЕНИЕ

С теорията за човешкия капитал са свързани значими проби в развитието на икономическото познание през втората половина на изминалия двадесети век. Това познание продължава да се разширява и вече предизвиква изменения в концептуален план по основните действащи парадигми в икономическата наука. Тъй като изследванията в тази област имат фундаментален характер, те не отричат постиженията на неокласическия синтез, но го доразвиват и обогатяват, променяйки по този начин вижданията за начина, по който функционира икономическата система при съвременните условия.

По принцип задача на всяка теория, в т.ч. и икономическата, е да прави анализ на фактите. Според класиците това е непрекъснато изменящ се исторически материал, при което новите факти трябва да намерят своето адекватно отражение в съответната научна система. Още от времето на класическия период в развитието на икономическата наука, прилагайки историческия подход, се променят представата, както и критериите за оценката на националното богатство. Нещо повече, самото икономическо познание възниква и като опит да се изследват причините и природата на богатството на една или друга държавна формация. Еволюцията в тази посока през времето е впечатляваща - от парите като субстрат и еманация на богатството в меркантилната система, през земеделския продукт при физиократите, до богатството под формата на стоки при Смит, Рикардо и Маркс.

Теорията за човешкия капитал разширява представата за националното богатство. Светът навлезе в информационната епоха, която сменя акцентите и приоритетите на предшестващата я индустриална епоха. Преходът от индустриален към информационен свят генерира и съответната информационна икономика. В нея най-важният ресурс и фактор на производството е информацията, превъплътена в човешки капитал, а не машините. Съревнованието между нациите се премества вече в сферата на създаденото и оползотворено знание, интелекта и борбата за повече "сиво вещество", необходими за създаването и използването на новите информационни технологии.

С теорията за човешкия капитал са свързани нови виждания за характера и природата на инвестиционния процес. Инвестициите в човека се превръщат в приоритет за всяка нация, която се стреми да просперира и да придобива конкурентни предимства. **Тази разрастваща се "нова индустрия" променя представата за традиционните зависимости между функцията на потреблението, спестяването, инвестициите и дохода, разработени от Кейнс.** Паралелно с традиционния процес на инвестициите във физически капитал се осъществяват още по-решаващите инвестиции в човешки капитал, които не могат да бъдат разглеждани като вид потребление.

Освен това на преценка са подложени и промените в икономическата метричност, и потребността по нов начин да се отчита националното богатство. Изходната теза в случая е свързана с обстоятелството, че човешкият капитал е

най-важната съставна част на съвкупния капитал на всяка нация. Цяла поредица от научни пробиви са свързани с видоизменените критерии за оценката на времето като икономически ресурс, максимизацията на бюджета на времето и функцията на полезността. То вече става чрез три критерия: време за заработване на доход от платена работа, време за домашно производство и формиране на човешки капитал и свободно време. По този начин се икономизират функциите на семейството като икономическа форма, променят се вижданията за съдържанието на жизнения цикъл на индивида, отчитат се измененията в съдържанието на трудовата функция, критериите за заетост и безработица. По същество измененията са от такъв характер, че едва ли има област в икономическата и социалната система, която да не е под въздействието на новата и решаваща роля на човешкия капитал.

На времето Маркс беше направил едно блестящо научно предвиждане, че бъдещите общества все повече ще разкриват възможности за развитие на човешката личност. Според него свободното развитие на личността е условие за свобода в обществото и едва тогава може да се осъществи преход от царството на необходимостта в царството на свободата. "Царството на свободата, пише той, започва в действителност едва там, където престава трудът, диктуван от нужда и външна целесъобразност, следователно по естеството на нещата то лежи отвъд сферата на същинското материално производство".... "Отвъд него започва развитието на човешката сила като самоцел, истинското царство на свободата, което обаче може да разцъфти само върху това царство на необходимостта като върху своя база" [5, с. 852 и 853].

Новите реалности действително афишират ролята на човека не само като производствен ресурс, но и с много повече свойства и възможности. По силата на нещата тези страни на човешкото битие все повече се икономизират, но по нови, по-високи критерии. В класическата икономическа система човекът се разглежда предимно като работник, притежател на работна сила и носител на трудовата функция. Теорията за човешкия капитал афишира качествените характеристики на човека не само като работник, но и като личност с широк набор от свойства, възможности и претенции.

След първоначалното обсъждане на ръкописа през 2003 г. идеята беше настоящето изследване да придобие подчертано изследователски характер с монографична насоченост. **Теоретичните и методологичните проблеми на материята, свързана с човешкия капитал, се разглеждат в контекста на постиженията на класическата и неокласическата икономическа теория. От една страна, в изследването се използва почти пълният инструментариум на неокласиката при анализа на тази форма на капитала, тъй като без методологията на неокласическия синтез той не може да бъде описван и представян в неговата функционалност и връзка с останалите елементи на икономическата система. В същото време фокус на анализа са доказателствата на тезата, че приносът на икономистите класици при създаването на теорията за човешкия капитал е много по-значим, отколкото традиционно се твърди или предполага.** Нещо повече - почти всички елементи на тази теория са създадени от тях.

Съществена особеност на представеното изследване е акцентът върху качествената страна на анализа. Още със самото си създаване теорията за човешкия капитал широко използва количествени методи както за доказателствен материал на самата теория, така и за емпирична проверка на теоретичната концепция. Очевидно неокласическата теория, зародила се от субективната школа в политическата икономия, прекалено много се доверява на количествените методи на изследване, от което често страда качественият анализ. В същото време самата материя, свързана с човешкия капитал, не ни дава право прекомерно много да разчитаме на изводите от количествения анализ. Тъкмо това стоеше в основата на съображенията ни в настоящата разработка да имат превес въпросите на теорията и методологията на тази проблематика. Така по-ясно според нас се открояват нарастващите роля и мястото на човешкия капитал в системата на икономиката, както и в икономическото познание.

Разширенията в труда отразяват вижданията на автора за реализацията на целите и задачите на представеното изследване. Те позволяват освен въпросите на икономическата теория и методология, да се разгледат и приложни аспекти, свързани с формирането и функционирането на човешкия капитал в България. По-значимите от тях са следните:

1. Изследвани са зависимости между икономическата характеристика на капитала въобще, независимо от неговата форма, и човешкия капитал. Освен това обект на анализа са зависимостите между човешкия капитал и неговия материален носител - човешката личност.
2. За целите на изследването е осъществен нов прочит на класическото наследство, като са открити приносите на А. Смит, К. Маркс и А. Маршал при първоначалното генериране на икономическата теория за човешкия капитал.
3. Изведени са съществени зависимости между инвестициите във физически и човешки капитал. Направено е същностно и функционално разграничение между категориите човешки капитал, човешки ресурси, труд и работна сила.
4. Изследването включва интердисциплинарни области и подходи между икономическата теория, демографията и социологията.
5. Приети са девет изходни позиции като конституиращи елементи на по-широка парадигма относно същността на категорията човешки капитал.
6. Изследвани са връзки между човешкия капитал, населението и територията по принцип и спрямо човешкия капитал и населението като негов носител в България. Специално внимание е отделено на "порочния кръг на бедността" сред ромското население в определени затворени общности. Описано е взаимодействието между човешкия капитал и демографско-икономическата верига на примера на България.
7. Систематизирани са опасностите, свързани с функционирането на човешкия капитал, икономическата дейност и протичането на глобализационните процеси. Направен е анализ на отражението на поредната "дълга вълна" на икономическата конюнктура, която има предимно информационни измерения, и нейното въздействие върху човешкия капитал.